

Szlovákia helye és szerepe Milan Hodža geopolitikai koncepciójában

(1. rész)

JÓZSEF KISS
Slovakia's Place and Role in Milan Hodža's Geopolitical
Conception (1. part)

94(437.6)“1919/1939”
342.24(4)
327.39

period between the two world wars, Middle-Europe, Slovakia, geopolitics, economic cooperation, customs union, panslavism,

Jelen tanulmány Milan Hodža geopolitikai koncepciójából indul ki, amely kerek egészé 1931 folyamán állt össze – a Németország és Oroszország közötti térség földrajzi, gazdasági, civilizációs és hatalmi szempontú körülhatárolásaként. Hodža koncepciója a kilencvenes évek elején politológiai elemzések tárgya lett, de mint geopolitikai elképzeléseinek bizonyos rezultátuma.¹ Nézeteti fokozatosan kristályosodtak ki, aminek megvolt a maga történelmi gradációja. E tanulmány Hodža koncepciója egyes összetevőinek megragadására, a koncepció érlelődésének végigkísérésére, társadalmi-politikai közegeknek és körülményeinek történeti szempontú megvilágítására tesz kísérletet.

Szlovákia Hodža geopolitikai gondolkodására vonatkozó szerepét kutató vizsgálódást az a körülmény indokolja, hogy abbéli nézeteti, amelyeknek ő maga *geopolitikai kontextus*² tulajdonított, s amelyek ilyen meghatározással illelhetők, jobbára Szlovákiának a Csehszlovák Köztársaság szempontjából minősített közép-európai jelentőségével függnek össze. Annak a tézisnek a hangsúlyozásáról volt itt szó, hogy e szerep betöltésének geopolitikai alapjává Szlovákia vált – a Duna középső folyásának kommunikációs funkciójánál fogva –, tulajdonképpen összhangban állt az új állam határainak kialakítása során hangoztatott csehszlovák érvekkel. S ezek jelentős mértékben bizonyos bevett politikai-publicisztikai fordulatokként éltek a két háború közötti Csehszlovákiában. Milan Hodža esetében azonban mindig olyan összefüggésben szerepeltek, amelyben összefonódtak a belpolitikai indítékok a nemzetközi viszonylatokkal. Így maga a tézis, Milan Hodža kezelésében, tényleges koncepcióalakító dimenziót valójában azáltal nyert, hogy beilleszkedett a cseh–szlovák kapcsolatokat érintő gondolatmenetekbe. Épp e gondolati erőtér elemzése jelenti az arra irányuló megközelítést és kísérletet: milyen mértékben rendelkezett Hodža érvelése geopolitikai ismervekkel, s fejtegetései miként tettek szert valódi geopolitikai koncepciónak minősülő jellemjegyekre.

A földrajzilag determinált gazdasági adottságok és összefüggések ugyanis önmagukban nem jelentenek egyértelmű és meghatározó geopolitikai minőséget. Csupán

alapvető keretet teremtenek a földrajzi térstruktúrán belül ható társadalmi mechanizmusoknak és kölcsönös kapcsolataiknak az érvényesülése számára. Ez végső soron belevetül a politikának eme földrajzilag befolyásolt gazdasági-társadalmi folyamatoktól függő helyzetébe. A tanulmányban ezért Szlovákiának Hodža által értelmezett és boncolgatott geopolitikai jelentőségét a húszas évek vonatkozásában inkább csak imaginárius villanásokként, mintsem verifikált geopolitikai konstrukcióként kell felfogni.

A Hodžát – folyamatosan elmélyülő és geopolitikai összetevőkkel átszőtt – elmékedésekre sarkalló ösztönzések elsődleges terepe az új állam kisantantbeli külpolitikai, a húszas évek közepéig Beneš által megszemélyesített irányvonala volt. Hodža fejtegetései és nézetei ebben a szellemben fogantak, de a hivatalos politika külpolitikai szándékainak érvényesítése során saját kézjegyét is magukon viselték. Ezekben a sajátos hozadék megjelenítését tükröző megközelítésekben rejtett az érvelésnek az az ösztönző ereje, mely többtényzős geopolitikai aláfestést kapott.

A kisantant – mint katonai-politikai, a közép-európai térség viszonyainak konszolidációját a Párizs környéki békeszerződések szellemében biztosító szövetség – gazdasági-szociális alapjainak megteremtése érdekében kifejtett igyekezet része volt a beneši elképzeléseknek. Ezek a kisantant létrehozását követően magukban foglalták Magyarország közép-európai gazdasági pozícióinak gyengítésére irányuló törekvéseket. A gazdaságilag kimerült Magyarország 1921-ben a gazdasági-pénzügyi összeomlás szélére jutott, miközben az utódállamok nem számoltak vele az egymás közötti gazdasági kapcsolatok felélenkítése érdekében tett kezdeményező lépéseik során. Milan Hodža ez idő tájt *A kisantant gazdasági megszilárdítása* címmel írt cikket.³ Ebben reagálási készenlélet bizonyítva tett eleget a prágai külpolitikai elvárásoknak, mégpedig úgy, hogy egyúttal kellő empátiát tanúsított a kisantant országainak gazdasági együttműködése útjában álló akadályok eltávolításának módjait kereső igyekezet iránt is. A szövetség országai között jelentős, az autark gazdasági-politikai érdekekből fakadó ellentétek feszültek. A korabeli külpolitikai koncepcióval összhangban, mely túlbecsülte a nemzetközileg elszigetelt Magyarország részéről a csehszlovák államegységet fenyegető veszélyt,⁴ Hodža felhívta a figyelmet a Magyarország elleni kisantanti összefogást megerősítő kereskedelmi-gazdasági vonatkozások fontosságára is. Ezzel kapcsolatban a követendő utat konkrétan is felvázolta: egységes eljárás alkalmazását a kisantant részéről a Magyarországgal való kereskedelmi kapcsolatokban, sőt egységes megállapodástípus érvényesítését, ami inkább tűnt óhajnak és felhívásnak, mint reális célkitűzésnek. Elképzelésének azzal kívánt súlyt adni, hogy óvott a Magyarország által a kisantantországok részéről kicsikarható külön előnyök következményeitől, mert „ezzel felborulna Magyarország gazdasági súlyaránya a kisantanttal mint egészszel szemben.”⁵

Milan Hodža ambíciói és személyes részvállalása a kisantantprogram kiszélesítésének szorgalmazásában – arra törekedve, hogy a szövetség gazdaságilag is egybefogott, szoros, Közép-Európa új elrendezésének alapjait megtestesítő egységet alkosson – kifejezésre jutottak magára a kisantant történeti genezisére vonatkozó önnön szemléletének érvényesítésében is. A szövetség gyökereit a nem magyar népeknek az 1848–49-es forradalom idején tanúsított magatartásában keresve lehetősége nyílt a személyes hangoltságra: „nekünk, akik a mai kisantant szellemében éltünk és dolgoztunk már az Osztrák–Magyar Monarchia idején, kedves kötelesség

günneknek számít, hogy rámutassunk a szövetség háború előtti hazai előjátékára is.”⁶ Hodža eközben a személyes emlékek hangvételével élve hivatkozhatott a nemzetiségeknek, tehát a nem magyar nemzeteknek a magyarországi parlamentben 1905-ben megalakított klubjában folytatott tevékenységére, mely kiterjedt a Prágával, Belgráddal és Bukaresttel létesített kapcsolatokra is. Személyes élményként idézte fel a magyarelles ausztriai politikai pártok és csoportok bizalmas összejövetelének körülményeit, amelyen sikerült kitérni a félhivatalos körök – amint írja – ama óhajának teljesítése elől, hogy a magyarországi szlovákok és románok nyilatkozatban lépjenek fel Wilson elnök 14 pontja ellen. A történeteknek illetően beállítása tulajdonképpen egyfajta reagálás is volt Hodža részéről Take Ionescu román külügyminiszter cikkére. „Néhány hónappal ezelőtt Take Ionescu az egyik párizsi revue hasábjain felvázolta, miként is jött létre a kisantant. A kiváló román államférfi erre természetesen a háború utáni politika szemszögéből vet fényt” – írta Hodža. Ionescu ugyanis meglehetősen habozva viszonyult a Magyarországot körülzáró megállapodásra. Hodža szükségét látta, hogy hangoztassa: a kisantant „nem művi úton létrejött képződmény, nem is a helyzet kikényszerítette fejlemény, hanem történelmi-politikai indokoltság húzódik meg mögötte”.⁷ Ebben az értelmezésben tehát a kisantant létrejötte Hodža számára egy folyamat közvetlen, egyenes vonalú betetőzésének számított, melyet a történelmi Magyarország népeinek függetlenségi, majd a háború végén az önálló államiság elnyerésébe torkolló mozgalma fémjelzett. Ez a megközelítés Hodžánál azonosult „az antant által a világháborúban képviselt erkölcsi elvekkel. Ezért – állította Hodža – a kisantant az új nemzetközi-jogi rendszer magva.”⁸ A kisantant történelmi elhivatottságának effajta felfogására épült aztán a gazdasági vonatkozásokra kihegyezett hangsúlyoknak tágabb körű indoklása. Ehhez viszont Hodžának szüksége volt arra, hogy a háború utáni demokrácia kibontakoztatásáért síkraszállva éles határvonalat húzzon a győztesek és vesztesek között. Ily módon lehetőség nyílt számára, hogy bizonyos mértékben elhomályosítsa az új államalakulatok határainak kialakítása és az utódállamokat összefűzni hivatott katonai-politikai, valamint gazdasági szempontok szem előtt tartása során a győztesek kifejezetten hatalmi-politikai érdekeit és szándékait érvényesítő fondorlatokat.

A koncepcionális összefüggésekben önálló gondolkodásra törekvő Hodžát, az említett gondolatmenetek szellemében, tágabb, de annál igényesebb lehetőséghez juttatta⁹ annak a Jászi Oszkárnak a cikke, aki a magyarországi politikai gondolkodáson belüli liberális áramlat képviselőjeként a magyarországi nem magyar nemzetek jogaiért folytatott harcban Hodža szövetségeseinek számított. Jászi az 1921 decemberében Bécsben megjelentetett írásában¹⁰ a Duna menti együvé tartozás – Duna menti patriotizmusnak nevezett – tudatának kialakítását szorgalmazva a dunai konföderáció formájában történő szövetkezés szellemi előfeltételeinek megteremtéséért szállt síkra. Jászi programja az új államalakulatok szuverenitásának elismeréséből, a magyar hegemonia elvetéséből indult ki, ami magában foglalta Közép-Európa új elrendezésén belüli bárminemű hegemonia elítélését is. Felemelte szavát az új realitásokat a Duna menti népek egymásrataltságának szükségleteivel összehangoló, a térség valamennyi népének egyenjogúságát és közös érdekeit kifejezésre juttató szellemiség érvényesüléséért. Az egyenjogúság velejárójának tekintette olyan körülmények megteremtését a magyar kisebbségek számára, hogy megőrizhessék az anyanemzethez való szerves kötődést. Jászi Oszkár koncepciója tehát

demokratikus fogantatású volt. Ráadásul a szerző fellépett a különböző spekulatív, konzervatív indíttatású föderális elképzelések ellen, úgymint a román–magyar perszonális unió felvetésével szemben. Új szövetségi állam létrehozásának előfeltételét a Duna-medence térségének demokratizálásában látta.¹¹

Jászi Oszkár vezércikkére Milan Hodža ingerülten reagált. A szerzőt már szinte becsmérően „egy emigráns politikus”-ként aposztrofálta, aki ráadásul még magyar is, s koncepcióját olyan propagandaszülemények közé sorolta, amelyektől maga Jászi elhatárolta magát. Hodža reakciója lényegében a föderáció gondolata iránti, Edvard Benešre, de magára Masarykra is jellemző viszonyulást tükrözte. A volt Osztrák–Magyar Monarchia területén létrehozandó föderatív kötelékben mindketten az egykori dualista fennhatóság felújítására irányuló szándékot láttak.

Hodža magatartásában ez a szemlélet szintén visszhangra talált, de az ő érvelésében felbukkantak a közép-európai gazdasági, a kisantant körül – Csehszlovákiával az élen – összpontosuló együttműködés tágabb territoriális kereteinek keresésére utaló elemek is. Milan Hodža cikke – amelyben kifejtette Jászi nézetei „inadekvát” voltát bizonyító érveit – olyan időszakban látott napvilágot, amikor már elvesztették jelentőségüket és valóságalapjukat a győztes hatalmaknak, főleg Franciaországnak az iránti átmeneti elképzelései, hogy a közép-európai államok integrálhatók attól függetlenül, a győztesek vagy a vesztesek kategóriájába tartoztak-e. A Magyarország bevonását fontolgató elgondolások szintén idejüket vesztették. Hodža cikkéből mintha az tűnne ki, hogy még mindig tartott ezeknek az elképzeléseknek a továbbélésétől, és éppen ez készíteti őt olyasfajta felvetésekre, amelyek az új, a világháború után létrejött és szuverenitásra szert tett államok közötti kapcsolatok szorosabbra fűzését célozták. Fejtegetései a lehető legszélesebb territoriális kereteket átfogva öltöttek formát, amikor leírta: „A Gdanskától Splitig és Konstancáig terjedő térségben kell a modern nemzetközi politika elvein nyugvó nemzetközi közösséget kialakítani.”¹² Milan Hodža ezen a kereskedelmi szerződéseknél és a kereskedelmi politika rugalmas rendszerének az állami szuverenitás megőrzésével történő kiterjesztését értette. Ezzel kapcsolatban fel is vázolta az egységes gazdasági rendszer vámtarifáinak típusait és politikai megállapodások megkötésével számoló elképzelését, amely a kisantant államai közötti ellentétek miatt inkább csak vízióknak tűnt. Választ kívánt adni ezzel a Közép-Európa megelőző gazdasági és politikai integráltságának szétesésétől, tehát balkanizálódásától tartó francia aggályokra. Hodža ezeket az aggályokat „a világpolitika garabonciásainak” tulajdonította. Ugyanakkor a Briand által emlegetett „union économique”-ot illetően is célzást tett, amihez hozzáfűzte: „A dunai föderáció nem lenne az az »union économique«, amelyet a nyugati diplomácia elvár tőlünk, s amire nekünk is szükségünk van.” Miután a dunai föderációt a Duna menti államok feletti befolyás megszerzésére irányuló budapesti törekvésnek tüntette fel, a Dunának a későbbi geopolitikai elképzeléseitől élesen eltérő szerepet tulajdonított, amely inkább dezintegrációs hangsúlyt kapott. „A Duna számunkra fontos közlekedési útvonal, illetve azzá válhat, de nem uralkodhat feletünk” – szögezte le nyomatékosan Hodža. Ugyanakkor Lengyelország, Románia és Jugoszlávia földrajzi fekvését és a tengerhez való saját kijáratukat hangsúlyozva Csehszlovákia szempontjából elsőrendű jelentőségűnek az északi vízi utat minősítette. „A magyarországi politikusok világosan láthatják, hogy amit ők maguk hirdet-

nek a dunai föderációt illetően, megvalósulóban van – Közép-Európa létezni fog, de székhelye nem Budapest lesz.”¹³

Alighanem indokolt eme magatartás mögött nem is annyira Közép-Európa összefogásának jellege és mikéntje iránti aggályokat látni, mint inkább e törekvésben Csehszlovákia vezető szerepének érvényesítését ambicionáló szándékokat sejteni. Maga Hodža egy amerikai újságíró kijelentésére utalva, miszerint „Európában elsők akarunk lenni”, magabiztosan állapította meg: „Való igaz, hogy gazdaságilag és pénzügyileg Közép-Európában élenjárók vagyunk.”¹⁴ Megállapítása bár a valós helyzetből indult ki, a geopolitikai reflexió és hatáskeltés jegyeit is jócskán magán viselte, amikor a német politika hagyományos szabályára hivatkozott: „aki Prágát bírja, övé az egész Közép-Európa”. Ehhez kissé visszafogottabban hozzátette: „Mind ez csupán annyit jelent, hogy képességeink és Prága, Pozsony, valamint Kassa földrajzi elhelyezkedése folytán a közép-európai politikában pozitív, építő és ezért nélkülözhetetlen alkotóelemnek számítunk.”¹⁵

Hodža nyilvánvalóan tudatában volt a csehszlovák pozíciók sebezhetőségének – a győztes hatalmak közötti abból adódó ellentétek kapcsán, hogy milyen magatartás is érvényesüljön Magyarország gazdasági talpraállását és a közép-európai térség stabilizálását illetően. Talán éppen itt kereshetők annak a későbbi meggyőződésének gyökerei, hogy Csehszlovákia egy fragmentált Közép-Európában is saját identitással rendelkező geopolitikai szubjektum lehet, és kell is lennie különleges kezdeményező ereje jóvoltából. Hodža fejtegetéseiben már ekkor felvillant a nemzetközi regionalizmus gondolata: „A világméretű, de akárcsak összeurópai kereskedelmi konferenciáknak rendszerint csak elméleti jelentőségük van. Gyakorlati kihatásuk talán akkor lehetne, ha regionális tagolódásban zajlanának le. Amondó vagyok, hogy a kisantantországok által rendezett, illetve velük összefüggő konferencia jócskán hozzájárulna az olyan szolidaritás kialakulásához, melyhez alapos érdeke fűződik a kisantantnak, mind pedig Lengyelországnak és Bécsnek.”¹⁶ Ugyanakkor a párizsi Nemzetközi Kapcsolatokkal Foglalkozó Társaság számára a közép-európai kis államokról tartott előadásában túllépte a kisantantnak mint nemzetközi és katonai blokknak a kereteit. Szükségesnek tartotta felhívni a figyelmet a Szovjet-Oroszországgal való gazdasági kapcsolatokban érdekelt Franciaország számára, hogy ezek a kapcsolatok „nem lehetnek tartósan sikeresek nélkülünk, mert mi vagyunk az Oroszország felé irányuló vagy Oroszországban folytatott bárminemű tevékenység politikai és pszichológiai feltételeinek legjobb ismerői.”¹⁷ Itt már megjelent a Közép-Európa geopolitikai identitásának összetevőit kereső törekvés, amely Hodža értelmezésében a harmincas évek közepén tett szert új minőségi jegyekre. Az elkövetkező években azonban érvkészlete az egységes csehszlovák nemzet koncepciójával és Szlovákia erre épülő alávettett államjogi helyzetével összefüggő kérdések feszegetéséből táplálkozott.

Az 1926 januárjában a csehszlovák problémáról tartott előadásában gyakran visszatérő történelmietlen és művilleg konstruált tézisét vázolja a Nagy-Moráviából eredeztetett „csehszlovák nemzeti egység kontinuitásáról” beismert ezzel kapcsolatos némi, a *Csehszlovák szétválás*¹⁸ című munkájában tetten érhető egyoldalúságot. Eszerint a szlovák nemzeti sajátságosság szellemi ismérveinek XIX. századi kialakulása következmény és folyomány volt, mely abból fakadt, hogy úrrá lett rajtuk a történeti Magyarországon belüli „hungarizmus”, amihez hozzájárult a szlovák nem-

zetébresztők nyelvi-irodalmi aktivitása is. Hodža előadásában elismerte a korrekció szükségességét, vagyis hogy figyelmet kell szentelni annak is, „hol történt vétség a csehszlovák egység gondolata ellen – cseh részről is.”¹⁹ Bár előadásában ez irányú késztetéseit külföldi tudósoktól eredeztette, a közvetlen ösztönzések minden bizonnyal a megyei választások utáni belpolitikai erőviszonyokból és az akkori légkör lecsapódásából származtak. Hodža előadása végül olyan hangsúlyokat kapott, amelyekkel igyekezett kifejezésre juttatni személyes elkötelezett részvételét a megelőző évek során, s az 1926-os megyei választásokat megelőző kampány folyamán előtérbe állított követelések teljesítése érdekében kifejtett igyekezetben. Hodža ugyanis a politikai autonómia egyértelmű elutasításán túl közigazgatási decentralizációra törekedett. A megyei rendszer mellett állt ki, a megyei szövetség kiépítésének véghezvitelét szorgalmazta, hogy az a szlovákiai megyék olyan csúcsszervévé váljék, amely hasonló kompetencia birtokában, mint amilyennel a csehországi tartományi tanácsok rendelkeztek, lehetőséget nyújtana Szlovákia egyes sajátos szükségleteinek orvoslására. Minthogy a csehországi pártok nem mutattak hajlandóságot ennek a követelésnek a figyelembevételére, Hodža azt javasolta, hogy mindaddig, amíg „megállapodásra jutnak”, Szlovákiában a megyerendszer átmeneti csúcsszervének létrehozásához folyamodjanak. A szlovákiai közigazgatási decentralizáció sürgető kiteljesítésének szorgalmazása Hodža felfogásában ez idő tájt fontos láncszemet jelentett abban a követeléssorozatban, amely a csehek és szlovákok nemzeti egységében – amit alapjában véve Hodža is vallott – történelmileg bekövetkezett, de szerinte átmeneti „szétválás” okainak felszámolására irányultak. Hodža ugyanis azt vallotta, hogy a cseh és szlovák egységesnek tekintett etnikum több mint 900 éves állami különélése csupán a szellemi-lelki beállítottság eltérő vonásaiban hagyott nyomokat, ezért e „két nemzetág” vagy a nemzet „két alkotóeleme” újraegyesítése során ezt a történelmi körülményt kellő érzékenységgel kell kezelni. Így a cseh–szlovák kapcsolatokban mutatkozó feszültséget ennek az érzékenységihiánynak tudta be, mely az államigazgatásban nem volt tekintettel Szlovákia szükségleteire, „a közigazgatási környezet és a néplélek” sajátosságaira. Hodža előadásában ez úgy hangzott, mint ama történelmi „vétségek” cseh részről történő prolongálódásának a megnyilvánulásaira tett utalás. E kiindulópont értelmében a cseh centralizmus, mely lényegét tekintve s objektíve a szlovákság önálló nemzet voltának el nem ismeréséből fakadt, csupáncsak pszichológiai jelenségnek minősült, ami Hodžánál jó ideig tartotta magát. A harmincas években azonban a frazeológia már nyitottabbá vált, elhagyva a verbális eufemizmust, hasonlóan mint az egyes szlovák agrárpártiak cseh centralizmus elleni megnyilatkozásaiban már a húszas évek elején tapasztalható volt.

A szóban forgó előadásban Hodža a szlovákiai megyerendszer végső formába öntésének szükségességén kívül rámutatott az adóterhek egyenlőtlen elosztására és a vasúti tarifák közötti, a csehországi díjszabással szembeni különbségekre is. Épp itt használta fel a Dunának mint Csehszlovákia geopolitikai alapjának a szerepére épülő tézisést. A Duna jelentőségét abban határozta meg, hogy „közvetíteni fogja munkaképességünk hozadékát dél és kelet felé. Ezért építünk kikötőt Pozsonyban és Komáromban. Ezek a kikötők azonban semmit sem érnének számunkra, ha nem lennének képesek a vasúti tarifákat úgy rendezni, hogy ne legyen előnyösebb az árut Bécsen, mint Pozsonyon keresztül szállítani.”²⁰ Így érvelt Hodža Szlovákia érde-

kében, amikor az adott keretek közötti pozícióit fokozatosan javítani igyekezett. A Szlovákia geopolitikai szerepére alapozott tézisnek belpolitikai összefüggésekbe ágyazásával Hodža bizonyosságát adta annak, hogy személyes adottságai folytán, gyors reagálaskészséggel rendelkezve képes eszmei-politikai háttérből megragadni a pillanatnyilag kínáló gyakorlati kezdeményezési lehetőséget – de mindenkor átgondolt pragmatikai-politikai eljárásokat követve. Mindez a nagy gazdasági válság idején jutott leglátványosabban kifejezésre.

A húszas évek második felében, amikor Hodža az oktatási és népművelési tárca élére került, Szlovákia geopolitikai jelentőségének felszínen tartása publicisztikájában és beszédeiben nagyjából az intellektuális szférába tolódott át.

Ebben az időszakban társadalmi-politikai fejtegetéseit három gondolati konstrukció egymásra hatása uralta. Ezek, úgymint az agrárdemokrácia, a szláv együttműködés és a konstruktív nacionalizmus koncepciója, ideológiai köntösbe öltözve közvetlen gyakorlati-politikai szerepkört is betöltöttek. Igaz, hogy reális társadalmi folyamatok húzódtak meg mögöttük, de azok ideologizált és idealizált tükröződményeként olyan kölcsönhatást eredményeztek, melyben egybefonódott a gyakorlati ösztönzések koncepcionális szintre emelése és ennek a tényleges társadalmi-politikai fejlődés megítélését befolyásoló visszahatása.

A Hodža által szorgalmazott agrárdemokrácia nemcsak társadalmi-politikai nézet, hanem ideológia és politikai mozgalom is volt, ami a maga komplexitásában bizonyos kompromisszumot jelentett a liberális individualizmus és a szocialista kollektívizmus között. Persze kérdéses, hogy e középutas irányvétel valamiféle új típusú társadalomszemléletet jelzett-e vagy csak egyszerűen a piacgazdálkodásnak a földbirtoklás és a tőke demokratizálása felé mutató modell kialakítására irányult. Hodža koncepciójának társadalmi-politikai alapját a társadalmi struktúrában és a parasztság összetételében a világháború utáni reformok nyomán több újonnan alakult államban bekövetkezett változások képezték. A földtulajdonlásban végbement átalakulásokat Hodža olyan társadalmi alkotóelem létrejöttéként értelmezte, mely egy személyben alkalmazottként és foglalkoztatóként fellépő tulajdonosi ismérvekkel rendelkezik, ami együtt jár a szövetkezeti támogatás kereteiben végbemenő együttműködés révén a kollektívizmus bizonyos formái iránti vonzalommal is. Ezen agrárréteg társadalmi pozícióinak megerősítése és kiteljesítése – az agrárdemokrácia ideológiájának a bevetésével – új keletű civilizációs produktum kialakulását célozta, mely hídszerepet töltene be Nyugat és Kelet között. A Hodža felfogásában élő agrárdemokráciának szánt civilizációs szerep a húszas években kelet felé irányuló hangsúlyokat kapott.

Ebben nyilván az a meggyőződése is közrejátszott, hogy az agrárdemokrácia társadalmi gyökerei Szovjet-Oroszországban is táptalajra találnak és fokozatosan megingatják a rendszer alapjait. Innen kiindulva próbált keresni az ottani társadalmi-politikai folyamatokkal – azokban a bolsevista rendszer elkerülhetetlen átalakulásának a vízióját véelve felfedezni – érintkező összekötő szálakat.

Az agrárdemokrácia szorgalmazása Hodža részéről szorosan összefüggött a szláv közösségi – a történelmi fejlődés, valamint a kulturális és civilizációs értéképzés feltételeinek a rokonságából levezetett – kötelekek utáni kutakodással. Hodža e rokonság fő hordozójának a parasztságot tekintette, mely az első világháború utáni szláv államokban egymáshoz hasonló helyzetet foglalt el azok szociális

struktúrájában. A parasztság „a szlávosság összetartó ereje és alapja”²¹ – hangoztatta a Csehszlovák Mezőgazdasági Akadémia ünnepi ülésén 1926 májusában Lengyelországban. Ugyanakkor Hodža az általa hirdetett agrárdemokráciát éppen azzal különböztette meg a XIX. századi agrármozgalmaktól, hogy nemcsak a gazdasági szférára terjed ki, hanem magában foglalja a termelőről mint szubjektumról való gondoskodást, a termelő erkölcsi-szociális szükségletei iránti felelősséget. Erre irányult a parasztság társadalmi helyzetének tudományos és szociológiai vizsgálata érdekében kifejtett igyekezete. Midezt áthatotta az a posztulátum, hogy az agrárdemokrácia „a számottevő földműves rétegekből fakad”²², vagyis az agrárdemokrácia mint ideológia magában foglalta a paraszti mentalitás valóságos, de konstruált hipotetikus társadalmi-lélektani vonásainak élettelleliséggel való feltöltődését is, erkölcsi értékekkel ruházva fel azokat. Főként az olyan vonásokat emelte ki, mint a kezdeményezőkézség, a konstruktív akaratereő. Mindezeket közös, reálisan meglévő, de egyben virtuális szláv értékekkel is avatta, sőt magát az agrárdemokráciát olyan ideológiai képződménynek állította be, amely „hazai talajon, a szláv néplélekből”²³ sarjadt ki. Ily módon Hodža számára lehetővé vált, hogy az agrárdemokráciát gazdasági-politikai síkon és ideológiai-politikai koncepcióként a paraszti többségű szláv államok és népek közötti összekötő kapocs szerepében léptesse fel. „A földműves a szláv nemzetek között kiváló kötelékeket teremt”²⁴ – hirdette 1928 áprilisában a Csehszlovák Földműves Akadémia közgyűlésén Prágában a Szláv Mezőgazdasági Könyvtár megnyitása alkalmából.

Azzal párhuzamosan, ahogy kibontakozott Hodžának a szláv szolidaritást, a szláv együvé tartozás tudatának elmélyítését, az agrárszervezetek gyakorlati tevékenységére épülő „szláv együttműködést” szolgáló igyekezete, komoly változás állt be nemzet- és nacionalizmusfelfogásában is. Míg az Osztrák–Magyar Monarchia körülményei között Hodža a nacionalizmust destruktív tényezőnek, a nemzeti fennhatóság eszközeinek és módjának tartotta, a szövetségi állam felbomlása után a szuverén kisállamok új rendszerében olyan tényezőt látott, amelynek hatására a nacionalizmus elveszti korábbi átmeneti funkcióját, és konstruktív lökést ad a szabad nemzeteknek az emberi civilizáció közös értékeinek megteremtéséhez.²⁵ Ugyanakkor ilyen ellentmondásos logikával közelített az első világháború után Közép-Európában végbement dezintegrációs folyamatokhoz is. „Ennek a dezintegrálódásnak a nyomán a társadalmi folyamatok új fejlődési szakaszaként minden bizonnyal eljön az ideje, hogy inretegrálódjék mindaz, ami civilizációs affinitásánál fogva, szellemi és gazdasági alkotóereje folytán az új nemzetközi rendünk érdekeinek megfelelően összetartozik”²⁶ – írta Hodža. A nacionalizmusnak a civilizációs értékeket gyarapító, konstruktív töltetet adó eme hipotetikus elmélekdedések az integrációs folyamatoknak is építő jellegű nacionalizmust tulajdonítottak: „Nálunk, a szlávoknál a kultúrnationalizmus nem csak egyes szláv nemzeti keretekben nyilvánul majd meg: sok és olykor döntő fontosságú szellemi és gazdasági területeken e keretek – több-kevesebb szláv nemzeteket is magukba foglalva – kitágulnak”²⁷ – vélekedett Hodža a prágai Szláv Intézet megnyitása alkalmából 1928-ban tartott beszédében. A „szláv kultúrközösséget” a kor kihívására adott reagálásként is értelmezte, szláv kulturális egyetemesség létrejöttében gondolkodva, mely képes helytállni az európai civilizációk versenyében. A szláv közösség Hodža számára eme civilizációs irányultságánál fogva is minőségi hozadékot jelentett: a szláv tömb kialakítását igyekezett elválasz-

tani az első világháború előtti szláv militarizmustól. A parasztdemokrácia ilyen összefüggésekben nemcsak a szláv internacionalista együttműködés előmozdítója, hanem tágabb közép-európai összefüggésekben is ható tényezőnek tűnt fel. Mint hogy paraszti hagyományok és etikai értékek Hodža felfogásában nemcsak releváns, hanem meghatározó elemként hatoltak be a szláv népek tudatába, az agrár-ideológia mint az önálló nemzetegységek konstruktív nacionalizmusának megnyilatkozása a nemzetközi együttműködés szláv indíttatású stimulánsainak szerepére is alkalmasnak bizonyult.

Az ilyesfajta többtényezős gondolati kontextusban a Duna, s ezzel Szlovákia földrajzi-közlekedési jelentőségével érvelő gondolatmenet geopolitikai dimenziókat öltött, mégpedig a nyugati és a keleti civilizáció közötti közvetítő szerep révén magát a geopolitikai adottságokat alakító összetevőként.

A pozsonyi diákokhoz intézett beszédében Hodža a szláv államok létét Szlovákia kulturális és nemzetközi-politikai pozícióit erősítő jelentős tényezőként aposztrofálta. Ugyanakkor Szlovákiának a szlávtság szempontjából megítélhető jelentőségét abban látta, hogy: „a Dunát erős kézzel és vállvetve óvjuk, nehogy a nemzetközi politika bárminemű esetleges fordulata eltántoríthasson tőle, és megrendíthetetlenül álljunk a mi Szlovákiánkat és az államunkat védő strázsán.”²⁸ Látni kell azonban, hogy Hodža a szláv tradíciók közös szlovákiai, csehszlovákiai és szláv szempontból kiinduló jelentőségét a nemzetközi politika területére kivetítve meglehetősen utilitarista érdekeket követett, megkerülte Pozsony történelmének multikulturális jellegét, s hagyományait leszűkítette Štúrrek szerepvállalására.

A szlávtság közvetítő szerepe visszaköszönt Hodžának a Hradec Králové-i Rašín-ról elnevezett gimnázium megnyitóján 1928-ban tartott beszédében is: „Most államunk földrajzi alapját a Duna jelenti. A Duna biztosítja a Kelettel való kapcsolatot, de nemcsak a Fekete-tengerrel és az egész Kelettel való kapcsolatot, hanem azt is jelenti, hogy nem függünk Hamburgtól, aminek gazdasági és politikai következményei vannak. A Duna a szabad utat jelenti számunkra, hogy gazdasági és ipari termékeinket, nemkülönben erkölcsi és szellemi javainkat, gépeinket és gondolatainkat, kulturális kezdeményezéseinket exportáljuk. Ez a mi »porta orientalis«-unk. Mi ezt a magunkénak érezhetjük, és ez az állam és nemzet magasfokú képesítéséről vall, annak a feladatnak a teljesítésére, amelyet az önállóság *raison d'être*-jének tekintünk.”²⁹

Az idézet a Szlovákia geopolitikai jelentőségének alkotóelemei – gazdasági, politikai, kulturális és civilizációs összetevői – közötti összefüggések kereséséről és kitapintásáról tanúskodik.

A civilizációs közvetítői missziónak a szláv államok kereteit meghaladó kiterjesztésével kapcsolatos szándék jellemezte Hodžának a pozsonyi katolikus Svorad Diákokthoz felszentelése alkalmából mondott beszédét: „Ott Keleten, Kassa környékén kerül Szlovákia szerves kapcsolatba keleti szomszédainkkal. Elképzelheti-e egyáltalán valaki, hogy oly hatalmas országok mellett, mint amilyen Németország, megmaradhat-e egy olyan kis ország, mint amilyen a mienk? A legcsekélyebb kételyek sincsenek bennem az iránt, hogy a lengyelekkel s a további szláv államokkal, valamint a románokkal együtt szerves nemzetközi-politikai egységet kell alkotnunk. Csehszlovákia nem lenne képes Szlovákia nélkül olyan önálló gyakorlati, gazdasági és közlekedési politikát folytatni, mint amelyet az a Csehszlovákia folytat, melynek

mi keletre terjedő alkotórésze vagyunk. Nyelvileg, pszichológiailag és földrajzilag beolvadunk e keleti végekbe, a keleti szomszédainkkal fennálló nyelvi és pszichológiai kapcsolatokba Szlovákia földrajzi meg pszichológiai közvetítésével.”³⁰

A fenti érvelés beállítottsága és dikciója erőteljesen érzékelteti azt a nemzetközi politikai szempontot, s annak a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok területiális előfeltételeivel való összekapcsolását – nemkülönben Szlovákia kulturális-civilizációs csatornaszerű szerepét –, amit az egész ország érdekeit szolgálva tölt be.

A nemzetközi összefüggések a nagy gazdasági válság kitörése után, a harmincas években kerültek újból Hodža látószögébe. Épp ekkor készítették sajtó alá az angol történész Seton-Watson *Szlovákia egykor és most* című könyvének szlovák nyelvű kiadását. Az angol kiadás már előbb napvilágot látott, minthogy – amint azt a bevezetőben írja a szerző – könyve elsősorban a külföldi nyilvánosság számára készült.³¹ A gyűjteményes kötet 25 szerzőtől származó közleményeinek élén – Seton-Watson bevezető áttekintése után – Milan Hodžának Szlovákia politikai fejlődésével foglalkozó tanulmánya szerepelt.³² Hodža nyilván a kiadvány beállítottságától és külföldi visszhangjától nem függetlenül fejtegetéseit azzal a megállapítással kezdte, hogy: „Szlovákia köztársaságunk számára sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint amit hárommillió lakosa és 48 900 négyzetkilométernyi területe jelent.” Szlovákia jelentőségének a Kelet- és Délkelet-Európával összekötő földrajzi közvetítő szereppel összekapcsolt hangsúlyozásával a dunai vízi út gazdasági hasznosságát helyezte előtérbe, ami szerinte a csehszlovák államot megmenti a Németországtól és Magyarországtól való függéstől és az ebből következő kereskedelmi-gazdasági nehézségektől. Szlovákia, Csehország és a morva területek egyesítését olyan lépésnek minősítette, mely hozzájárul „Közép-Európa, de főként a Duna felső és középső folyása körüli területek politikai és nemzetiségi kiegyensúlyozásához”.³³

Nyilvánvaló, hogy Hodža szövegében a külföldnek szánt hangsúlyok az új csehszlovák állam határainak meghatározása során érvényesített csehszlovák érvelésre emlékeztettek, mely számára is egyet jelentett Csehszlovákia földrajzi alakzatának nemzetközi-politikai érvekre támaszkodó indoklásával. Az effajta nemzetközi prizma azonban nem is annyira a múltba fordult, sokkal inkább a csehszlovák külpolitikai pozícióknak a háború utáni közép-európai stabilizáló szerepét volt hivatott felnagyítva érzékeltetni. Szembeötlő ez főként a párizsi csehszlovák követnek, Štefan Osuskýnak a kötetben *Szlovákia szerepe az új Európában* címet viselő írásával összevetve. Osuský szintén hangsúlyozta Szlovákiának az új állam – Európa kis- és középállamok kialakításával történő újrarendezésének intenciói alapján történt – létrejöttében játszott szerepét. Miközben szinte még a megfogalmazást tekintve szó szerint is azonos kifejezéseket használva rámutatott Szlovákia értéket hozó földrajzi használhatóságára a tengerhez való kijutás biztosításában, amint azt gyakran hangoztatta Milan Hodža.³⁴ Csakhogy Hodža a hangsúlyt Csehszlovákia helyzetét szem előtt tartva Szlovákia földrajzi-gazdasági fontosságára tágabb közegbe ágyazottan helyezte. Jelezte: bár érvelése a korábbi években nagyobbára belpolitikai indíttatású volt, arra törekszik, hogy Szlovákiát bevonja a Csehszlovákiának tulajdonított közép-európai szerepkör betöltésének összefüggésrendszerébe úgy, ahogy ezzel közvetlenül a húszas évek elején próbálkozott. Mindez Hodža átfogó geopolitikai koncepciója formálódásának abban a szakaszában jutott kifejezésre, amikor a gazdasági válság következményeire reagáló közép-európai országok magatartása elő-

térbe hozta a Németország és Oroszország közötti térség helyzetének alakulását és perspektíváinak kérdését.

Hodža már 1929-ben észrevette, hogy a mezőgazdasági válság kitörése kihat az egész gazdaságra, mert a földműves vásárlóképességének csökkenése az ipari termelést és a kereskedelmet is befolyásolja, s végső soron minden vásárlót érint. Igaz, Hodža felfogásában a fogyasztás és kereslet viszonyának értelmezése magán viselte a mezőgazdasági termelésnek a gazdasági viszonyok működésében egyoldalúan elsőrendű szerepet tulajdonító álláspont érvényesítését, ami lényegében az agrár önellátásnak mint az autarkia és a közép-európai országok nem kielégítő belső és külső integráltsága következményeinek a védelmezése volt. Hodža a megoldást az agrártermékek nyugati országokba irányuló kiviteli lehetőségeinek a kiterjesztésében látta, amelyek viszont ez irányú szükségleteiket a tengerentúlról történő jóval olcsóbb behozattal oldották meg. Hodža épp az agrárválság kitörése után ropant nemzetközi aktivitást fejtett ki – ahogy azt ő maga jellemezte – az agrártermelés kontinentális és világméretű, a közép-európai országokat is magában foglaló szabályozása érdekében. Ugyanakkor olyan szerződések megkötését szorgalmazta a közép-európai országok között, hogy kontingensek és preferenciák megállapításával az egymás közötti kereskedelmi kapcsolatok keretében osszák meg mezőgazdasági termékefeleslegük eladását, miközben az agrártermékek árszintje Csehszlovákiában védelemben részesült volna a szomszédos agrárországokból jövő behozatal konkurenciahatásával szemben is. Hodža ez irányú aktivitása is jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy 1930-ban létrejött a közép-európai országok kormányzati szereplőinek részvételével az agrárblokk.

Ennek a megállapodásnak a tető alá hozásában játszott csehszlovák szerep külpolitikai hozadékát Edvard Beneš használta ki. Hodža számára azonban ösztönzés forrása lett az agrárdemokrácia gazdasági-politikai doktrínájának kiteljesítésében, aminek meghatározó szerepet tulajdonított a kontingensek és preferenciák nemzetközi síkon szorgalmazott konszenzusos megszabásának elérésében. Ebben az agrárdemokrácia életképességének a további elmélyítéséhez lökést adó gyakorlati beigazolódását látta. A Nemzetközi Agrárirroda elnökeként jelentős mértékben hozzájárult nemcsak a közép-európai, hanem egynémely európai agrárpárt összefogásához is, amely a mezőgazdasági kooperáció központja és hat ország politikai-szakmai háttérintézménye lett.³⁵ A közép-európai agrármegállapodások szervezeti-intézményi felélénkítésével Hodža a szélesebb körű nemzetközi megállapodások útjában álló akadályok eltávolításán fáradozott, mégpedig úgy, hogy a közép-európai agrártömörülés – a nemzetközi együttműködés keretei között – tagjai valamennyi közös érdekének védelmezője legyen. Épp a kereskedelmi-gazdasági kapcsolatok terén látta olyan regionális alakulat kialakításának előfeltételét és járható útját, amely az alulról szerveződő széles körű európai együttműködés szuverén építőeleme lehet. „A gazdaságilag megalapozott Közép-Európa nélkül nincs Páneurópa”³⁶ – állította az 1931. március 5-én a brünni Kereskedelmi és Iparkamarában tartott előadásában. Viszont az agrár-egytműködés szerveződéseinek égisze alatt zajló konferenciák közepette került sor Németország részéről a közép-európai behatolást célzó első lépésekre – a Romániának, Jugoszláviának és Magyarországnak kínált preferenciák révén –, s készülöben volt az osztrák–német vámunió. „Egyebeken kívül éppen eme német konkurenciaveszély az, ami bennünket, nemkülönben a közép-európaiak

többségét arra kényszeríti, hogy új Németország nélküli Közép-Európát hozzanak létre. Csak Közép-Európa gazdasági-politikai megszerveződésével tartható lépés Németországgal a piacok uralásában”³⁷ – írta Hodža néhány héttel később. A német terjeszkedéssel szembeni ellensúly sürgető megteremtése Hodža számára közvetlen ösztönzést jelentett ahhoz, hogy a közép-európai térségre mint geopolitikai egységre vonatkozó átfogó koncepcióval álljon elő. Erre az említett brünni Kereskedelmi és Iparkamarában került sor. Előadását, mely terjedelmes tanulmány ismérveivel rendelkezett, a csehszlovákiai napilapok csak másnap jelentették meg, s később a *La Tchecoslovaque et el Europe Centrale* és a *Revue Économique Centrale* című folyóirat is közzétette.³⁸ Április végén ez irányú gondolatait egy újabb előadásban is kifejtette Prágában az Európai Vámegyesületben.³⁹ Hodža koncepcióalkotó törekvéseinek középpontjában az a szándék munkált, hogy ráleljen – mibenlétét feltárva – a közép-európai régiót geopolitikai egységként meghatározó tényezőre. Fejtegetéseiben megjelent a központi szerepet betöltő korridornak mint geopolitikai tengelynek a funkciója, amely körül kialakul és formát ölt az országok együttesének geopolitikai cselekvőképessége. Úgy, mint Nyugat-Európában, ahol az Északi-tengert – a Rajnán át és a Rhône folyásának irányában – összeköti Marseille térségében a Földközi-tengerrel. Ennek Hodža civilizációteremtő jelentőséget tulajdonított. „A másik korridor a Rajna–Rhône-korridorral párhuzamosan a Visztulánál kezdődik, majd szorosokon át a Moraváig, illetve a Vágig húzódik, aztán a Duna csehszlovákiai, magyarországi és jugoszláviai folyásával elér Belgrádnál a szerb Morva folyóig, Vardarig és Szalonikiig. Ez hát a közép-európai korridor”⁴⁰ – vélekedett Hodža. Ugyanakkor arra is rámutatott, hogy ennek a korridornak a civilizációs hatása, azokkal a feltételekkel szemben, amelyek ipari-kereskedelmi jelleget kölcsönöztek a nyugati országoknak, „ma még nem eléggé tökéletesek, ahhoz képest, ahogy ez már a nyugati korridor esetében megnyilvánul, de több államban a szervező ereje már tetten érhető”.⁴¹

Hodža a korridornak ezt a civilizációteremtő hatását ugyan előfeltételnek, de egyúttal következménynek is tekintette, vagyis az egyes alkotóelemek – úgymint a gazdasági-szociális, kulturális-civilizációs és hatalmi-politikai összetevő – egymásra hatásának, a közép-európai geopolitikai alakulat és a cselekvőerő formálódásának folyamatában. Ekként foglalta ezt össze: „Németország és Oroszország között új Közép-Európa formálódik, a maga konstitutív történelmével, a szociális fejlődés rokonítható, némely esetben azonos irányelveivel, a nemzeti újraegyesülés és a kisebbségekkel kapcsolatos azonos problémákkal, a Nyugat és Kelet közötti azonos civilizációs elhivatottsággal és – mindennemű árnyalat ellenére – kétségbevonhatatlan civilizációs affinitással. A közép-európai népek között azonban civilizációs különbségek is mutatkoznak.”⁴²

A közép-európai régió geopolitikai sajátosságát kölcsönző közös vonások megragadását illetően Hodža koncepciójában elsődrendű szerep jutott a Németország és Oroszország közötti térség civilizációs sajátosságát és hozadékát finomító, Európa differenciált megítélésével összefonódó késztetéseknek. Amint azt Hodža jóval később, a második világháború idején *A közép-európai föderáció* című könyvében leírta, erre a harmincas évekbeli agráriroda égisze alatt került sor, az agrárjellegűnek tekintett Közép-Európa és az iparosított Nyugat közötti kapcsolatok megvilágítására irányuló kísérletek kapcsán.⁴³ Hodža ennek a kérdéskörnek komoly

figyelmet szentelt terjedelmes cikkek formájában. Ezekben az ipusztriális Nyugat és az agrárjellegű Közép-Európa szembeállításáról és egymásra utaltságáról szóló, a francia szociológus, Françoise Delasy gondolataival összecsengő fejtegetésekbe bocsátkozott. Említett könyvében Hodža ex post fontosnak tartotta közölni, hogy Európa illetően megosztása alatt nem két térség kifejezett homogenitását értette. Milan Hodža cikkeiben előszeretettel hangsúlyozta az *économie mixte*⁴⁴, a vegyes gazdaság előnyeit. A valóságban éppen az ilyesfajta szembeállításban bukkant a közép-európai korridor köré képzelt civilizációformálás sajátos küldetésének forrásaira.

Való igaz, hogy Hodža az agrárdemokrácia koncepciójának szorgalmazását már a megelőző időszakban Közép-Európának az oroszországi társadalmi-politikai viszonyoktól történő egyértelmű elkülönítésére is felhasználta. Oroszország a maga társadalmi berendezkedésével számára éles civilizációs cezúrát jelentett: „Amennyiben Közép-Európa számára nem lenne semmi egyéb politikai és gazdasági indok, pusztán az az egy is elég lenne ahhoz, hogy a mai Oroszország a maga civilizációjával és rendszerével valójában egy új világrész. Kelet ott kezdődik, ahol Oroszország határa húzódik.”⁴⁵ A Nyugat vonatkozásában viszont Hodža szerint a parasztdemokrácia nélkülözötte az elkülönítés élesen kirajzolódó ismérveit, de egyben a nyugati és a Hodža szerinti közép-európai civilizáció gazdasági-társadalmi alapjai közötti egybekapcsolódás és kölcsönös kötődés kiugró jegyeit is. Azonban Európa és Közép-Európa gazdasági-társadalmi körülhatárolásának dimenziói ezeknek a vonatoknak is relevanciát kölcsönöztek. A közép-európai „civilizációs újképződmény” csíráit Hodža a nyugat-európai civilizáció megújulásaként, felfrissüléseként, de egyben a Nyugat és Kelet között közvetítő folytatásként is értelmezte.⁴⁶

Közép-Európának épp e Nyugat és Kelet közötti közvetítő misszió összefüggéseibe ágyazottan – az 1931 nyarán született előadásaiban és cikkeiben kikovácsolódott átfogó geopolitikai koncepció koordinátái között – kereste Hodža Szlovákia helyét is. Felsorolta a már korábban is terjesztett észrevételeit a civilizáció Csehszlovákia területén, nyugatról kelet felé haladásával kapcsolatban. Ilyennek tekintette a szépasségi és sárosi román stílusban épült római katolikus templomokat a kupola alakú görög katolikus templomok szomszédságában. „E két stílus jelképereje arról vall, hogy itt érintkezik, összefonódik és egymáshoz közeledik a közép-európai a keleti kultúrával, s ez jól jön számunkra, önállóságunkkal élve, nemcsak formális, politikai, hanem erkölcsi gyarapodásként is olyan értelemben, hogy a mi tipikus közép-európai szintézisünkkel hozzájáruljunk a közép-európai újképződmény létrejöttéhez.”⁴⁷

Egész eddig terjedő konfrontáció és kölcsönhatás tette lehetővé Hodža számára a közép-európai geopolitikai összetevők komplex értelmezését. Ezzel rugalmasabbá válhatott a földrajzi körülhatárolás, ami a komplexitás nélkül Hodža érvelését problematikussá és ingataggá tette. Az átfogó kifejtés nyomán – a közép-európai „korridornak” tulajdonított szintetikus hatás által meghatározva – a Nyugat és Kelet közötti civilizációs hídszerep betöltéséről szóló, már korábban is hirdetett tézis összegező elem és kritérium lett. Ennek alapján könnyebb lett azoknak az országoknak szűkítés nélküli besorolása, amelyek beleillettek a közép-európai geopolitikai térségbe. Hodža Lengyelországra, csakúgy mint Csehszlovákiára a Nyugat és Kelet civilizációs elemeinek összegeződéseiként, két civilizációs egység közötti össze-

kötő kapocsként tekintett.⁴⁸ Hozzátette, hogy a „Nyugat és Kelet közötti civilizációs, közvetítő szerepet játszó átmenet legitimitása átterjed a nyugati és a déli szlávokra, a magyarokra, a románokra és a görögökre is”.⁴⁹ A civilizációs affinitás ilyesfajta megítélése alapján Közép-Európa vonzáskörébe sorolta a három balti államot is.⁵⁰

Jegyzetek

1. Hodža geopolitikai gondolkodásának politológiai hozadékával Fabian, Juraj Milan Hodža a formovanie slovenskej politológie a geopolitiky című tanulmányában foglalkozott. In.: *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava, 1994, 9–19. p. Lásd még Čurda, Jiří: Milan Hodža a jeho geopolitické názory. Uo. 149–154. p.
2. Čurda, J. Uo. 149. p.
3. Hodža, Milan: *Články, reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 213–215. p.
4. Lásd Ádám Magda: *A Kisantant 1920–1938*. Budapest, 1981. Az említett megítélést lényegében elismeri Ladislav Deák szlovák történész is, azonban véleménye szerint „a békeszerződésekkel elégedetlen Magyarország a térség destabilizáló tényezője volt”. Lásd Deák, L.: Edvard Beneš a Maďarsko v rokoch 1918–1938. *Historický časopis*, 1998, 2. sz., 282. p.
5. Hodža, Milan: *Články, reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 214. p.
6. Uo. Malá Dohoda, jej tradície a jej dnešný úkol. 222. p.
7. Uo.
8. Uo. 226. p.
9. Uo. Dunajská federácia. 216–220. p.
10. Jászi Oszkár: A dunai szövetség jövője. *Bécsi Magyar Újság*, 1921. dec. 25.
11. Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Budapest, 1985, 95. p.
12. Hodža, Milan: Malá Dohoda, jej tradície a jej dnešný úkol. Uő.: *Články, reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 228. p.
13. Uo. Dunajská federácia. 219. p.
14. Uo. 220. p.
15. Uo.
16. Hodža, Milan: Malá Dohoda, jej tradície a jej dnešný úkol. Uő.: *Články, reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 227. p.
17. Uo.
18. Hodža, Milan: O československém problému. In: *Články reči, štúdie*. VII. kötet. Praha, 1934, 145–146. p.
19. Uo. 151. p.
20. Uo. 154. p. Lásd még Šuchová, X.: Administratívna samospráva v koncepciách slovenských centralistov Milana Hodžu a Ivana Dérera. *Historický časopis*, 1994, 2. sz., 226–245. p.
21. Hodža, Milan: Spolupráca slovenských zemédelských intelektuálov. Uő.: *Články reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 54. p.
22. Uo. Agrární demokracie novou složkou civilisace. 109. p.
23. Uo. Agrarismus a střední Evropa. 234. p.
24. Uo. K intelektuální kooperaci ve slovanském zemědělství. 74. p.
25. Hodža, Milan: Pokrok-nacionalismus-slovenština. Uő.: *Články reči, štúdie*. VII. kötet. Praha, 1934, 308–310. p. Lásd még Kollár, K.: Metamorfózy chápania nacionalizmu v diele Milana Hodžu (predvojnové a medzivojnové obdobie). *Filozofia*, 1995, 12. sz., 721–724. p.

26. Hodža, Milan: Slovanský konstruktivní nacionalismus. Uő.: *Články reči, štúdie*. VII. kötet. Praha, 1934, 346. p.
27. Uo. 347. p.
28. Uo. Slovenské študenstvo a bratislavská tradícia. 171. p.
29. Uo. Reální spolupráce se slovanstvem. Jubileum svatovaclavské. 325. p.
30. Uo. Slováci a ich úkol v republike. 17. p.
31. Seton-Watson, R.W.: *Slovensko kedysi a teraz*. Praha, 1931.
32. Hodža, Milan: Politický vývoj Slovenska. Uo. 63–68. p.
33. Uo. 64. p.
34. Osuský, Šetfan: Miesto Slovenska v novej Európe. Uo. 356–357. p.
35. Hodža, M.: Agrární demokracie v myšlenkových proudech současné doby. In: *Články reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 140–170 p. Hodža ebben az előadásában a következő öt állam egyezségéről beszélt: Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia, Románia és Magyarország. Viszont a közé-európai föderációról az emigrációban írt könyvében Bulgáriát is idesorolta. Lásd a könyv szlovák kiadását: Hodža, M.: *Federácia v strednej európe*. Bratislava 1997. 161. p.
36. Hodža, Milan: Československo a střední Evropa. Uő.: *Články reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 379. p.
37. Hodža, Milan: Voči úmluve nemecko-rakúskej hospodárska dohoda štátov novej strednej Evropy. Uő.: *Články reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 369–393. p.
38. Hodža, Milan: Československo a střední Evropa. Uő.: *Články reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 369–393. p.
39. Hodža, Milan: Nová střední Evropa. Uő.: *Články reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 402–409. p.
40. Hodža, Milan: Československo a střední Evropa. Uő.: *Články reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 382. p.
41. Uo. 383. p.
42. Hodža, Milan: Nová střední Evropa. Uő.: *Články reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 405. p.
43. Hodža, Milan: *Federácia v strednej Európe*. Bratislava, 1997, 161., 165. p.
44. Vegyes gazdaság alatt Hodža a mezőgazdaság és az ipar egyensúlyát értette. Ebben a tekintetben Csehszlovákiát kifejezett mintának tartotta.
45. Hodža, Milan: Československo a střední Evropa. Uő.: *Články reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 388. p.
46. Uo. 383. p.
47. Uo. 388. p.
48. Uo. 389. p.
49. Hodža, Milan: Nová střední evropa. Uő.: *Články reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 405. p.
50. Hodža, Milan: Československo a střední Evropa. Uő.: *Články reči, štúdie*. IV. kötet. Praha, 1931, 388. p.

József Kiss:
Slovakia's Place and Role in Milan Hodža's Geopolitical Conception
(1. part)

The study's starting point is Milan Hodža's geopolitical conception that was accomplished in 1931 – by defining the territory between Germany and Russia from geographical, economic, civilisational and power point of view. Hodža's conception became the subject of political analyses at the beginning of the 90's, but as a certain result of his geopolitical ideas. His views gradually crystallized that had its historical grading. This study intends to capture some of the components of Hodža's conception, to follow its development, and to illustrate its socio-political circumstances from historical point of view – according to Hodža's writings.

The reason for examining Hodža's geopolitical thinking is that his conceptions, which he considered to have geopolitical context, are connected with Middle European importance mainly from the point of view of Slovakia and the Czech Republic. That proposition was emphasised that the geopolitical basis of having this role was Slovakia – from the communicational function of the Duna river's flowing – was in fact in harmony with the Czechoslovak arguments during the creation of the borders of the new country. And these were accepted political and publicistical changes between the two world wars in Czechoslovakia. Although, in the case of Milan Hodža, they were always present in such connection where internal policy motives interwaved with international relations. Consequently, the thesis by Milan Hodža gained real conception creating dimension by mixing into the chain of ideas touching Czech-Slovak relationships. The study analyses: in what extent did Hodža's argumentation have geopolitical criteria, and how did his analyses gain characteristic features of real geopolitical conceptions.

Hodža looked for Slovakia's place in connection with the intermediating mission between West and East of Middle Europe – between the coordinates of comprehensive geopolitical conceptions that were present in his lectures and articles in the summer of 1931.

(A tanulmány befejező részét következő számunkban közöljük.)